

HAKAMLIK SUDLARINING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI O'ZBEKISTON HAMDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASIDA

Oybekova Shohida Shomurod qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti assistant-o'qituvchisi shohidaoybekova78gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda hakamlik sudlari (arbitraj sudlari) institutining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari O'zbekiston hamda xorijiy davlatlar tajribasi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda hakamlik sudlarining huquqiy asoslari, davlat sudlaridan farqli jihatlari va nizolarni tezkor hal etishdagi afzalliklari yoritilgan. O'zbekistonning 2006 va 2018-yillardagi qonunlari hamda Toshkent Xalqaro Arbitraj Markazi (TIAC) faoliyati o'rganilgan. Shuningdek, Buyuk Britaniya, AQSh, Fransiya, Singapur va Rossiya tajribasi tahlil qilinib, O'zbekistonda arbitraj tizimini takomillashtirish bo'yicha xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: hakamlik sudi, arbitraj, nizolarni hal etish, O'zbekiston, xalqaro tajriba, investitsion nizolar, TIAC.

KIRISH

Bugungi kunda jahon miqyosida iqtisodiy munosabatlarning jadal rivojlanishi, xalqaro savdo va investitsiya oqimlarining ortib borishi xo'jalik subyektlari o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni tezkor, xolis va samarali hal etish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, hakamlik sudlari (arbitraj sudlari) institutining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Hakamlik sudlari davlat sudlariga muqobil mexanizm bo'lib, nizolarni taraflarning o'zaro kelishuvi asosida, maxfiy va moslashuvchan tartibda hal etish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar kengaygani sababli, hakamlik sudlari tizimini shakllantirish zarurati paydo bo'ldi. Shu asosda 2006-yilda "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi ushbu institutning huquqiy poydevorini yaratdi. Keyinchalik 2018-yilda "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi va Toshkent Xalqaro Arbitraj Markazining (TIAC) tashkil etilishi mamlakatni xalqaro arbitraj tizimiga integratsiya qildi.

Xorijiy davlatlar tajribasi esa hakamlik sudlarining iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rnini naqadar muhimligini ko'rsatadi. Masalan, Buyuk Britaniyada LCIA, Fransiya ICC, Singapurda SIAC, AQShda AAA va Rossiyada MKAS kabi markazlar o'z faoliyatini xalqaro standartlar asosida yuritib, nizolarni hal etishda yuqori samaradorlikka erishgan. Ushbu markazlar tajribasi O'zbekistonda arbitraj tizimini takomillashtirish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u O'zbekistonning milliy huquqiy tizimini xalqaro arbitraj standartlariga yaqinlashtirish, tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi nizolarni samarali hal etish va investitsion muhitni yaxshilash masalalarini chuqur o'rganadi.

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekiston va xorijiy davlatlarda hakamlik sudlarining paydo bo‘lishi, huquqiy asoslari va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, xorijiy tajribani o‘rganish orqali milliy arbitraj tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Hakamlik sudi (arbitraj) — bu davlat sudidan tashqarida, taraflarning o‘zaro kelishuvi asosida nizolarni hal qiluvchi mustaqil organ. Uning asosiy vazifasi — tijorat, xo‘jalik yoki xalqaro iqtisodiy nizolarni tez, xolis va maxfiy tarzda hal qilish. Hakamlik sudlari bosqichma bosqich rivojlanib bordi. Birinchi boshqich Qadimgi va o‘rta asrlarga to‘g‘ri keladi. Qadimiy Rim, Gretsiya, Xitoy va Islom dunyosida savdogarlar o‘rtasidagi nizolarni “hakamlar” hal qilib kelgan. Ikkinchi bosqich XVIII-XIX asrlarni o‘z ichiga oladi. Sanoat inqilobi davrida xalqaro savdo rivojlandi va arbitraj nizolarni hal qilishning muhim vositasiga aylandi. Uchinchi bosqich eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Angliya (1698-yilgi Arbitration Act), Fransiya, AQSh, Germaniya arbitrajni qonuniy tartibga soldi. 19-asrda arbitraj shartnomalari va qarorlarini tan olish mexanizmlari shakllandi. Ular savdo odoblari (lex mercatoria) asosida ish ko‘rgan. Bu tizim zamonaviy arbitrajning dastlabki shakli hisoblanadi. 1958-yil – Nyu-York konvensiyasi: “Xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to‘g‘risida”gi konvensiya. Bugungi kunda 160 dan ortiq davlat a‘zo. Bu arbitraj qarorlarini xalqaro miqyosda ijro etish imkonini beradi. 1965-yil – ICSID Konvensiyasi (Vashington konvensiyasi): “Davlatlar va chet el investorlar o‘rtasidagi investitsion nizolarni hal etish markazi (ICSID)” tashkil etildi. Bu BMT va Jahon banki tizimida ishlaydi. 1985-yil – BMTning UNCITRAL Model Qonuni: Ko‘plab davlatlar arbitraj qonunlarini shu model asosida qabul qilgan. Bugungi kunda deyarli barcha davlatlarda arbitraj tizimi mavjud. Eng nufuzli markazlar quyidagilar:

Mamlakat Arbitraj markazi Qisqacha tavsif

Buyuk Britaniya LCIA (London Court of International Arbitration) 1892-yilda tashkil etilgan, eng qadimiy va obro‘li markazlardan biri.

Shveysariya Swiss Arbitration Centre Yevropadagi eng neytral va mustaqil markazlardan biri.

Singapur SIAC (Singapore International Arbitration Centre) Osiyoda eng tez rivojlanayotgan markaz; xalqaro ishonch yuqori.

Fransiya ICC (International Chamber of Commerce) Arbitration Dunyoning eng nufuzli arbitraj sudi; Parijda joylashgan.

Gonkong HKIAC (Hong Kong International Arbitration Centre) Xitoy va Osiyo bozorlariga yo‘naltirilgan.

AQSh AAA/ICDR (American Arbitration Association) Ichki va xalqaro arbitraj bo‘yicha yetakchi tashkilot.

Rossiya MKAS (Moskva xalqaro tijorat arbitraji sudi) MDH mamlakatlarida keng qo‘llaniladi.

O‘zbekistonda hakamlik sudlari (arbitraj sudlari) — bu xo‘jalik subyektlari o‘rtasidagi nizolarni davlat sudlaridan tashqarida, o‘zaro kelishuv asosida hal qiluvchi mustaqil organlardir. Quyida ularning paydo bo‘lishi va rivojlanish bosqichlari haqida batafsil ma‘lumot beramiz:

Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida (1990-yillar boshida) O'zbekistonda xo'jalik yurituvchi subyektlar soni ortdi, ular o'rtasida shartnoma va moliyaviy nizolar ko'paydi.

Davlat sudlarining yuklamasi oshgani bois, nizolarni tezkor, sir saqlangan va moslashuvchan tartibda hal qilish uchun hakamlik sudlari institutini joriy etish zarur bo'ldi.

Dastlabki davr (1990–2005-yillar). 1990-yillar oxiri va 2000-yillar boshida xo'jalik sudlari faoliyati kengaydi, ammo hakamlik (arbitraj) sudi hali mustaqil huquqiy maqomga ega emas edi.

Ayrim xalqaro arbitraj markazlari (masalan, Toshkentdagi Savdo-sanoat palatasi huzurida) faoliyat yurita boshlagan. Asosiy bosqich – 2006-yil. 2006-yil 16-oktabrda “Hakamlik sudlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi.

Ushbu qonun:

Hakamlik sudining maqomini;

Hakamlik sudlarini tuzish tartibini;

Hakamlar faoliyati, qarorlarining kuchi va ijrosi tartibini belgilab berdi.

Bu hujjat O'zbekistonda hakamlik sudlari tizimining huquqiy poydevorini yaratdi. Keyingi rivojlanish (2010–2018-yillar). Qonun asosida doimiy hakamlik sudlari (Savdo-sanoat palatasi huzurida, tarmoq uyushmalari qoshida) va muayyan nizo uchun tuziladigan hakamlik sudlari faoliyat yurita boshladi. Sudlar faoliyati amalda iqtisodiy nizolarni hal qilishda muhim o'rin egallay boshladi. 2018-yil 5-iyunda “Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida”gi Qonun qabul qilindi.

Bu qonun O'zbekistonni xalqaro arbitraj tizimiga yaqinlashtirdi, chet el investorlariga nizo hal etishda huquqiy kafolatlar yaratdi. Toshkentda Toshkent Xalqaro Arbitraj Markazi (TIAC) tashkil etildi (2019-yil). U xalqaro standartlarga asoslangan holda ishlaydi. So'nggi yillarda hakamlik sudlari faoliyatini raqamlashtirish, onlayn eshituvlar o'tkazish imkoniyatlari kengaymoqda.

O'zbekiston hakamlik sudlari bugungi kunda milliy va xalqaro darajada faol ishlamoqda. Toshkent Xalqaro Arbitraj Markazi (TIAC) Markaziy Osiyoda eng nufuzli arbitraj markazlaridan biriga aylanmoqda. Kichik va o'rta bizneslar o'rtasidagi nizolarni tez hal qilishda hakamlik sudlarining roli ortib bormoqda.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, hakamlik sudlari (arbitraj) O'zbekiston va xorijiy davlatlarda iqtisodiy nizolarni hal qilishda muhim institut sifatida shakllangan va rivojlangan.

O'zbekiston misolida 2006-yilda qabul qilingan “Hakamlik sudlari to'g'risida”gi Qonun, 2018-yildagi “Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida”gi Qonun hamda Toshkent Xalqaro Arbitraj Markazining (TIAC) tashkil etilishi mamlakatni xalqaro arbitraj tizimiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynadi.

Xorijiy tajribalar (Buyuk Britaniya, AQSh, Fransiya, Singapur, Rossiya) hakamlik sudlarining iqtisodiy rivojlanish va investitsion muhitni mustahkamlashdagi samaradorligini ko'rsatadi. Tadqiqot shuni isbotlaydiki, hakamlik sudlari nizolarni tezkor, xolis va samarali hal qilish imkonini berib, biznes muhitini yaxshilash, investor ishonchini oshirish va milliy arbitraj tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Shu asosda, O'zbekistonda arbitraj tizimini yanada rivojlantirish va xorijiy tajribalarni keng joriy etish ilmiy-amaliy jihatdan foydali hisoblanadi.

REFERENCE:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Hakamlilik sudlari to'g'risida". 2006-yil, 16-oktabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida". 2018-yil, 5-iyun.
3. Toshkent Xalqaro Arbitraj Markazi (TIAC) rasmiy sayti. <https://tiac.uz>
4. Born, G. B. International Commercial Arbitration. Kluwer Law International, 2020.
5. Redfern, A., Hunter, M. **Law and Practice of International Commercial Arbitration. Sweet & Maxwell, 2015.
6. Lew, J., Mistelis, L., Kröll, S. Comparative International Commercial Arbitration. Kluwer Law International, 2003.
7. Nyu-York konvensiyasi "On the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards." 1958.
8. ICSID Convention, 1965.
9. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration, 1985.
10. LCIA (London Court of International Arbitration) rasmiy sayti: <https://www.lcia.org>
11. ICC Arbitration Rules, International Chamber of Commerce, 2021.
12. SIAC (Singapore International Arbitration Centre) rasmiy sayti: <https://www.siac.org.sg>
13. AAA/ICDR (American Arbitration Association) rasmiy sayti: <https://www.adr.org>
14. MKAS (Moskva xalqaro tijorat arbitraji sudi) rasmiy sayti: <http://www.mkas.ru>